ISTROROMÂNII ÎN GEOLINGVISTICA ITALIANĂ

FEDERICA CUGNO

În lingvistica italiană prima referire la istroromâni aparține lingvistului Bernardino Biondelli, care consacră acestei populații paragraful *Colonie Valacche* din studiul intitulat *Prospetto Topografico-statistico delle Colonie Straniere d'Italia*, publicat în 1856, în volumul *Studii linguistici*. Totuşi, în cele câteva pagini consacrate vlahilor (p. 57–59), ajunşi în Istria, în opinia autorului, sub presiunea turcilor, alături de trei sute douăzeci de ciobani din satul Cepich (situat în Val d'Arsa, în districtul Bellaj), al căror grai este considerat de către Biondelli asemănător cu cel din Timişoara, sunt menționați în mod greşit şi locuitorii din Dignano, din Valle şi din Rovigno, care sunt în realitate istrioți, precum şi locuitorii din Veglia, vorbitori de dalmată. Asemenea confuzii vor fi corectate mai târziu de dialectologul Isaia Graziadio Ascoli, care analizând studiul lui Biondelli, nu se mulțumeşte doar să citeze corect cele două grupuri principale de vorbitori istroromâni (adică cei din nordul Munților Maggiore) concentrați în localitatea Jeián şi cei meridionali din Val d'Arsa, ci se opreşte şi asupra trăsăturilor lingvistice reprezentative pentru ultimul grup de vorbitori menționați, în ideea de a înlătura cunoştințele precare pe care lingviştii din acea perioadă le aveau despre "acest important dialect romanic din Istria" (Ascoli, 1861–1877: 52). Analiza lui Ascoli se bazează pe materialele lingvistice culese direct, aşa cum scrie cercetătorul, „la 25 şi 27 august, anul acesta [1860], din gura reverendului Antonio Michetich, preot din Matterada de lângă Umago, originar din Berdo, pentru care româna din Valdarsa era aproape limba lui maternă şi care ignora cu desăvârşire celelalte graiuri vlahe" (Ascoli, 1861–1877:52). Pornind de la acest tip de material, el se opreşte mai întâi asupra trăsăturilor comune dintre istroromână şi dacoromână (cum sunt, de exemplu, articolul postpus şi rezultatul *pt* al evoluției grupului consonantic latinesc CT), cu scopul de a confirma ipoteza originii comune a celor două dialecte şi a îndepărtării istroromânei de dacoromână, ca urmare a migrațiilor către Istria, migrații care s-au desfăşurat în mai multe etape, pe măsură ce turcii au avansat în interiorul Peninsulei Balcanice. Autorul prezintă apoi succint pronumele personale, demonstrative, relative şi nehotărâte, formele adjectivului posesiv, timpurile şi modurile verbale, precum şi anumite trăsături fonetice, printre care rotacismul specific dialectului, care priveşte modul în care a evoluat nazala latină în poziție intervocalică, fenomen întâlnit în cazul formei *ciaptiru* din latinescul PECTEN 'pieptăn'.

FD, XXXVII, Bucureşti, 2018, p. 57–68

BDD-A29387 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:24 UTC)

Preocupările pentru domeniul de cercetare al cărui obiect de studiu îl reprezintă dialectul istroromân încep însă să se dezvolte şi în mediul ştiinţific italian, în mod special, odată cu Matteo Bartoli, distins romanist şi dialectolog, cunoscut ca promotor al *Atlasului lingvistic italian* (ALI 1995–). De altfel, după cum se ştie, Bartoli era istrian prin naştere (s-a născut în Albona, în 1873) şi datorită acestui fapt era conştient de complexitatea lingvistică a regiunii sale, şi cunoştea în profunzime şi unele dintre numeroasele dialecte vorbite în această zonă. Interesul său pentru dialectul istroromân l-a determinat în primul rând să pregătească în colaborare cu Puşcariu lucrarea intitulată *Studii istroromâne* şi mai ales aşa numitele *Liste* ale lui Bartoli, din al treilea volum al Lucrării, precedate de cuvintele elogioase ale lui Puşcariu: „Partea cea mai importantă din acest volum rămân «Listele» lui Bartoli, care ne dau o imagine amplă asupra răspândirii celor mai multe cuvinte vechi în satele cu graiu românesc din Istria. Chiar şi «notele» la textele publicate în volumul I al acestor Studii n-ar fi atât de bogate fără contribuţiile preţioase ale învăţatului lingvist italian, care şi-a luat şi sarcina să revadă corecturile acestui volum, propunându-mi unele modificări şi completări importante. […] Bogat material cules în repetatele sale anchete în sate istroromâne, prelucrat în parte, şi cuprins în 25 de caiete, mi l-a pus Bartoli la dispoziţie în anul 1920, spre a-l utiliza în aceste *Studii istroromâne*" (Puşcariu, 1929). După ce a fost elaborat proiectul *Atlasului lingvistic italian* (*Atlante Linguistico Italiano–ALI*)[1], care a demarat în 1925, includerea Istriei, (aflată în acea perioadă între graniţele Italiei), în aria de cercetare a condus la extinderea anchetelor de teren şi la nivelul a trei localităţi istroromâne: Jeiăn (Seiane), Suşnievița (Valdarsa) şi Bârdo (Briani). Una dintre inovaţiile aduse de *Atlasul lingvistic italian* faţă de atlasul contemporan, *Atlasul Italiei şi al Elveţiei Meridionale*, al lui Jaberg şi Jud, constă în decizia programatică a principalilor săi promotori, Bartoli şi friulanul Ugo Pellis, de a include printre punctele de anchetă şi localităţile aloglote. Prin urmare, în Atlas sunt reprezentate, alături de graiurile istroromâne, unsprezece dintre cele douăsprezece minorităţi lingvistice protejate astăzi prin lege, în Italia. Cercetările de teren efectuate în localităţile istroromâne fac parte din prima serie de anchete, cea condusă de anchetatorul principal, Ugo Pellis între 1925 şi 1942, urmată imediat de o serie de anchete realizate din 1953 până în 1965 de către alţi şase anchetatori (Raffaele Giacomelli, Corrado Grassi, Giorgio Piccitto, Giovanni Tropea, Temistocle Franceschi, Michele Melillo), care au preluat sarcina cercetătorului friulan după moartea acestuia, în 1943. Caracterul ştiinţific al documentării lingvistice istroromâne a fost asigurat de faptul că sarcina anchetelor a revenit aceluiaşi anchetator, care, ca fost profesor de liceu în Capodistria, cunoştea, ca şi Bartoli, foarte bine complexitatea lingvistică a ariei istriene. Prima localitate istroromână anchetată de el a fost Suşnievița-Valdarsa, în data de 14 iunie 1926. În ciuda obiceiului lui Pellis de a nota cu rigurozitate în agendă

[1] Despre istoria şi principiile metodologice ale proiectului, vezi Cugno Massobrio 2010, p. 58–73.

BDD-A29387 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:24 UTC)

întâmplările cele mai importante de peste zi, pierderea notițelor referitoare la anul 1926, nu ne permite să aflăm detalii legate de această primă călătorie a sa. Nu putem şti, aşadar, dacă a rămas pentru mult timp în sat, unde, după cum rezultă din informațiile privitoare la locul anchetei, exista posibilitatea cazării într-unul dintre cele trei hanuri locale. În ceea ce priveşte căile de comunicare, cercetătorul menționează că, la vremea aceea, cea mai apropiată gară se afla la o distanță de şaisprezece kilometri; în sat existau o şcoală primară cu patru clase şi o parohie, fără preot, care în acea perioadă depindea de dioceza din Trieste. În ceea ce priveşte denumirea „oficială, Valdarsa" Pellis (*Verbali delle Inchieste* 1995) observă că, deşi era un toponim recent, creat în 1922, ca urmare a deciziei de a uni într-o singură comună satele Lettai, Gradigne, Grobenico, Briani, Villanova, Sucodru şi Susgnevizza, aceasta era denumirea cea mai folosită. El aminteşte însă numele anterior al localității principale: Susgnevizza, variantă italianizată pentru Suşnievița. Situația economică a satului descrisă de cercetător este mizeră: este vorba despre o localitate săracă, situată la poalele munților Maggiore, unde casele care au de cele mai multe ori acoperişuri de paie nu sunt dotate cu apă, iar interiorul acestora este mobilat sărăcăcios. Multe case nu au hornuri, iar fumul iese printr-un orificiu dintr-un zid lateral. Unele familii dorm într-o singură cameră care este folosită şi ca bucătărie. Una dintre principalele consecințe ale săraciei este migrația bărbaților în masă către localitățile mai mari din provincie sau către exterior. În timpul acestei prime anchete Pellis nu face fotografii, dar va avea posibilitatea să adune o documentare fotografică pe parcursul mai multor călătorii succesive, pe care le putem reconstitui prin intermediul agendelor şi al datelor asociate cu fotografiile din arhiva fotografică a *Atlasului lingvistic italian*.

Pe 25 ianuarie 1932, în timpul deplasării sale de la Trieste la Laurana (Lovran, Opatija) pentru a realiza o anchetă în ultima localitate menționată, Pellis se opreşte la Suşnievița-Valdarsa („Trieste-Laurana. Plecare în jurul orei 9. La Rozzo, fotografii. La 12 fără un sfert, la Valdarsa. Discuție cu podestà despre Ciribiri. La 15 şi treizeci, la Laurana"), şi notează în agendă etnonimul, *ciribiri* folosit de croați, alături de numele de *vlahi* sau *rumuni*, pentru a-i desemna pe istroromâni. Cu acest prilej face mai multe fotografii, care reprezintă exteriorul unor case, şi care pun accentul pe acoperişurile de paie, precum şi o grapă corelată cu întrebarea 3559 'grapă' 'erpice' din chestionar şi cu răspunsul [su^{u}b^{u}ɒtka] 'grapă' (din croatul *zubatka*, un derivat de la zub 'dinte'. O a doua serie de fotografii a fost făcută la începutul lui octombrie 1933, cu ocazia venirii neaşteptate a lui Sever Pop, care primise sarcina de a realiza anchetele pentru *Atlasul lingvistic român*. Aşa cum se poate citi în agendă lui Pellis, sâmbătă, pe 13 septembrie 1933, când era la Trieste, „dimineața, în timp ce pregătesc anchetele pentru Italia Centrale, vin soții Pop pentru anchetele româneşti din Istria. Voi rămâne cu ei până când pleacă. Mă pregătesc să plec şi eu la Valdarsa". A doua zi, la întâi octombrie, la ora 11 este la Suşnievița – Valdarsa pentru a pregăti ancheta şi pentru a face fotografii. Şi de data aceasta, anchetatorul pune accentul pe

BDD-A29387 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:24 UTC)

documentarea care are ca punct de plecare aspectul caselor şi mai ales acoperişurile de paie, dar şi oamenii (cum arată fotografia cu „profesorul Pop stând de vorbă cu o româncă care curăţă cartofi”, şi alta în care este portretizat un grup de fete), un grajd (istr. ['hlivu]) şi un scaun de piatră (istr. ['ərpa]), o cruce (istr. ['krizu]) şi o casetă cu o icoană pe drum (istr. ['piʌu]), unelte şi căpiţe (istr. ['koope] ‘claie’[2].

Pe 3 octombrie, spre deosebire de zilele precedente, în care cei doi cercetători se deplasau de la Pisino la Valdarsa în timpul zilei, Pellis îşi petrece noaptea la Valdarsa. A doua zi merge pe jos la Bârdo şi face fotografii în acest sat, apoi se întoarce seara în Valdarsa. Fotografiile reprezintă case, clopotniţa, capela, cimitirul şi biserica, stupi (istr. ['ʧelɲaku] ‘prisacă’, din croată), familia care deţine birtul Trotta, informatoarea Mimi Tercovici Cipriani pe care o va folosi în ancheta efectuată doi ani mai târziu, o căruţă cu plug şi grapă, o curte cu grajd şi cu poartă.

Pe 5 octombrie, din cauza unei defecţiuni a automobilului care îi ducea din Mune în Castelnuovo („se deteriorase un piston”), Pellis şi soţii Pop se întorc „cu remorca” la Trieste. Pe 6 octombrie se deplasează la Jeiăn. Călătoria prevede transportul cu autobuzul de la Trieste la Castelnuovo, drumul este apoi parcurs pe jos şi cu căruţa până la Mune şi apoi, din nou pe jos până la Jeiân, unde anchetatorul ALI-ul pregăteşte anchetele şi face primele fotografii care pun în evidenţă, printre altele, imagini din Mune şi din Jeiăn, precum şi figuri de femei îmbrăcate în haine obişnuite; Pellis stabileşte începutul anchetei pentru ziua următoare şi se mulţumeşte să asiste la ancheta efectuată de către Pop. În absenţa unor camere pentru străini, cei doi cercetători sunt obligaţi să se cazeze la Mune şi să se deplaseze zilnic la Jeiân pentru a realiza anchetele, pe care Pellis le va completa în cele două zile succesive; în acelaşi timp face şi câteva fotografii cu costume de duminică, înainte de a pleca a doua zi împreună cu soţii Pop. Pellis subliniază izolarea geografică a Jeiănului, explicabilă fie prin distanţa de cea mai apropiată gară (8 km), fie de drumul foarte prost care permitea accesul în sat.

Potrivit lui Pellis, în sat exista o şcoală primară cu cinci clase, spre deosebire de situaţia din trecut, când copiii trebuiau să frecventeze şcoala din comuna croată Mune, aflată la o distanţă de 4 kilometri.

În acest caz, satul, a cărui populaţie este constituită cu precădere din agricultori şi din mineri care transportă cărbunii până la Fiume şi Trieste, prezintă condiţii economice destul de bune.

Ultima călătorie a lui Pellis la istroromâni are loc pe 7 şi pe 8 septembrie 1935, când, cu ocazia unei anchete la Albona, se hotărăşte să meargă şi la Valdarsa pentru a efectua o nouă cercetare lingvistică, de data aceasta în satul Bârdo cu informatoarea pe care o cunoscuse în 1933, deoarece nu era mulţumit de ancheta parţială realizată în 1926 („Am refăcut ancheta, având în vedere deficienţele informatorului din Valdarsa”; *Verbali delle inchieste* 1995:372). În acelaşi timp, este probabil ca, după ce a realizat ancheta din Jeiăn şi după ce şi-a dat seama de

[2] Formele lingvistice corespunzătoare sunt scrise pe spatele fotografiilor.

BDD-A29387 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:24 UTC)

diferenţele semnificative dintre graiurile istroromâne vorbite la nord şi la sud de munţii Maggiore, să se fi hotărât să culeagă mai multe date referitoare la graiurile sudice pentru a le putea compara cu cele din Jeián. Bârdo este descris de Pellis (*Verbali delle inchieste* 1995:372) ca un „sat mic de agricultori, aflat destul de departe de căile de circulaţie", dar la care se poate ajunge cu autobuzul şi care dispune de o şcoală primară până la clasa a cincea şi de o parohie cu preot paroh. Aici, ca şi în Suşnievița „condiţiile economice sunt precare"; în consecinţă, „unii locuitori preferă viaţa de marinar în locul celei de ţăran". Fotografiile făcute cu această ocazie reprezintă un peisaj din Munţii Maggiore da Pedena, o femeie care toarce şi o căpiţă.

Însemnările lui Pellis, pe lângă faptul că furnizează informaţii necesare pentru a reconstitui succesiunea cronologică a anchetelor istroromâne şi condiţiile materiale în care s-au desfăşurat acestea, conţin şi observaţii interesante de natură sociolingvistică despre structura registrelor lingvistice locale, indispensabile pentru corectura şi citirea datelor publicate succesiv în hărţile din Atlas. În ceea ce priveşte situaţia întâlnită în Suşnievița în 1926, cercetătorul friulan subliniază că româna este varietatea lingvistică folosită în familie, în timp ce italiana (sub forma dialectului venet) sau croata sunt utilizate în interacţiunea cu străinii. Pellis mai remarcă procesul de slavizare la care a fost supusă populaţia (*Verbali delle inchieste* 1995): „înainte de [Primul] Război [Mondial] satele din comuna actuală (recent formată), Lettai, Gradigne, Grobenico, Briani, Villanova, Sucodru şi Valdarsa (Susgnevizza) se aflau cu totul în mâinile preoţilor, a învăţătorilor şi a profesorilor croaţi cu excepţia regretatului profesor Glavina. Elita croată s-a străduit, aşadar, din răsputeri să slavizeze aceste sate"; în consecinţă „conştiinţa 'românităţii' este slabă"; încă, deşi „după război se observă o uşoară trezire a conştiinţei româneşti", dialectul local este folosit foarte puţin, mai mult în mediul familial. Acest lucru se confirmă şi din punct de vedere strict lingvistic. Cercetătorul remarcă, în acest sens, prezenţa importantă a elementului slav, urmat de cel italian, a cărui intensitate variază în funcţie de sat; în plus, el observă că influenţa venetă este mai evidentă în vorbirea bărbaţilor, probabil din cauza contactelor mai frecvente cu celelalte varietăţi lingvistice, ceea ce se explică prin rata mare de emigrare a persoanelor de sex masculin. Informatorul Giovanni Bellulovici, de exemplu, un agricultor de 58 de ani, prezintă frecvente oscilaţii în pronunţarea mai multor sunete. De asemenea, simte frecvent nevoia să se corecteze „când observă că articulează sunete mai puţin 'pure', adică sunete care corespund mai puţin celor cu care este obişnuit în discuţia cu persoanele apropiate". De exemplu, are tendinţa de a înlocui aproape sistematic sunteul [^{o}ɒ], uzual în vorbirea femeilor, cu [a], după cum se vede în cazul denumirilor pentru 'tâmplă', 'obraz', 'nas' şi 'două nasuri', prezente pe pagină a Chestionarului, reproduse în Fig. 1.

BDD-A29387 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:24 UTC)

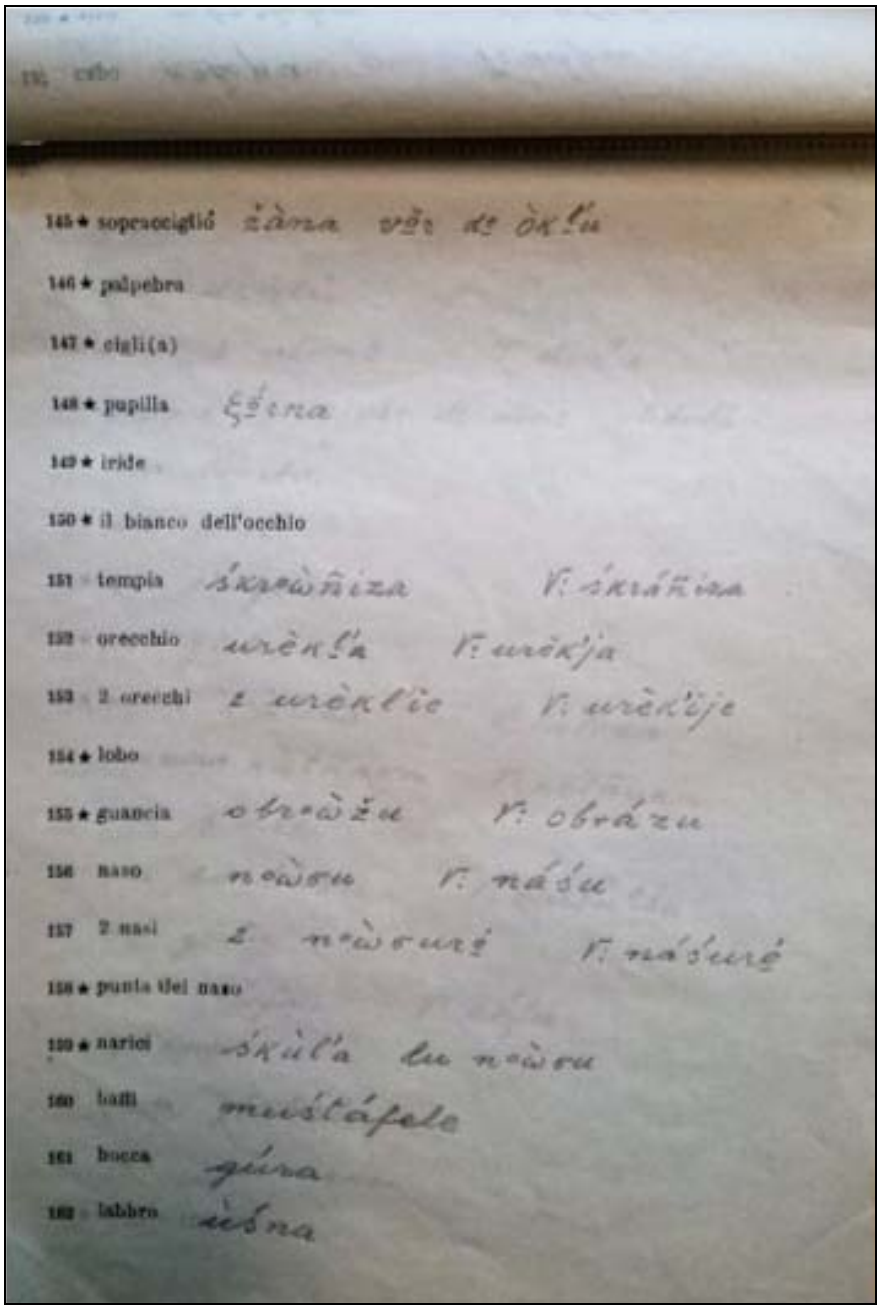

Fig. 1.

BDD-A29387 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:24 UTC)

Din cauza unor astfel de ezitări, Pellis reduce ancheta la *Partea generală*, I şi II, a Chestionarului, adică cea referitoare la lexicul de bază, incluzând în aceasta numai întrebările indirecte puse cu ajutorul ilustrațiilor, fotografiilor, gesturilor şi prezentării de obiecte. Aşa cum s-a arătat, nouă ani mai târziu, în 1935, încearcă să verifice şi să completeze materialul cules realizând o altă anchetă în satul apropiat Bârdo, de data aceasta cu o informatoare, în vârstă de 25 de ani, considerată „foarte bună, inteligentă şi spontană". Aceasta ştie, pe lângă română, şi dialectul venet, precum şi croata din Istria. În acest context, Pellis extinde ancheta şi la nivelul întrebărilor indirecte ilustrate de Părțile speciale privitoare la activitățile agricole şi meşteşugăreşti şi încearcă să includă şi întrebări care apelează la traduceri. Cu toate acestea, întrucât „puținele traduceri pentru care am încercat să formulez întrebări, puneau probleme [informatoarei]", răspunsurile înregistrate prin această metodă, care uneori conțin informații de natură morfosintactică foarte interesante, sunt destul de rare (*Verbali delle inchieste* 1995: 372). Aşa cum a remarcat şi Vasile Frățilă (2016 [2012]), cele două anchete din Suşnievița şi Bârdo se pretează la o comparație de tip diacronic, întrucât, pe lângă faptul că au fost notate la o distanță de nouă ani, aparțin unor informatori care, datorită diferenței de vârstă dintre ei, pot să reprezinte două generații distincte. De exemplu, din punct de vedere morfosintactic, la Suşnievița, se pare că predomină construcția genitivală cu *lu* (cf. de exemplu [jabo'tsitsa lu ʒe'ruŋkλu] pentru 'rotulă', în opoziție cu cea cu *de* înregistrată la Bârdo ([ʧ^{o}ɒ'ʃitsa de ʒe'ruŋkλu).

După cum se vede în caiet, spre deosebire de anchetele din Suşnievița şi Bârdo, la Jeián Pellis, realizează o anchetă bilingvă, româno/italiană, deşi, aşa cum precizează în însemnările referitoare la informator şi după cum rezultă chiar din răspunsuri, „cunoştințele de limba italiană [ale informatorului] sunt strict legate de perioada în care şi-a efectuat serviciul militar la Florența, în calitate de infirmier" (*Verbali delle inchieste* 1995:365–366). O astfel de decizie a fost influențată, în mod sigur, de naționalismul dominant din epoca fascistă, care l-a determinat pe cercetătorul italian să caute urmele limbii italiene pretutindeni, chiar şi acolo unde italiana nu reprezenta cu adevărat unul dintre codurile lingvistice ale comunității studiate. Subiectul anchetat, un tânăr agricultor de 25 de ani, Giovanni Sancovici, considerat de Pellis „un exemplu tipic pentru noua generație", cunoaşte, spre deosebire de consătenii săi, o italiană cu mai puține intruziuni venete, achiziționată, probabil, în urma contactului prelungit cu dialectul toscan. Într-adevăr, aşa cum observă Pellis, "în sat cunoştințele de italiană (limbă sau dialect venet) variază mai mult sau mai puțin în funcție de contactele de la oraş cu populația veneto-giuliană. Cine nu a fost în vechile provincii vorbeşte o italiană mai apropiată de venetă". În ceea ce priveşte conştiința identitară, subiectul este numit „amorf din punct de vedere național", deoarece nu dă semne că are conştiința unei identități româneşti". Şi în acest caz, ancheta este parțială, adică se limitează la întrebările indirecte ilustrate, incluse în *Partea generală*, I şi II, şi în *Părțille speciale*, consacrate agriculturii şi artizanatului.

Importanța documentară a datelor înregistrate ca mărturii ale situației dialectelor istroromâne din prima jumătate a secolului trecut a fost recunoscută de specialişti eminenți, precum Vasile Frățilă, care le-a dedicat studiul intitulat *Dialectul istroromân în anchetele lui Ugo Pellis* (Frățilă 2016 [2012]), şi Petru

BDD-A29387 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:24 UTC)

Neiescu, care le-a inclus în lucrarea sa, *Dicţionarul dialectului istroromân*, din care au apărut până acum primele trei volume (Neiescu 2011, 2015, 2016). Această documentare este cu atât mai valoroasă, cu cât, din 1995, odată cu publicarea primului volum din *Atlante Linguistico Italiano*, materialele lingvistice înregistrate sunt cartografiate, ceea ce ne permite, în cazul dialectului istroromân, să percepem rapid dinamica lexicală – care derivă din contactul cu celelalte dialecte din Istria – şi, în acelaşi timp, diferenţele lexicale existente între grupul celor două comunităţi din nord, reprezentate de Jeiân (punctul 365), şi comunităţile din sud, reprezentate de punctul 372, în legătură cu care cifra romană I se referă la ancheta din Bârdo, iar cifra II la cea, care este mai redusă, din Susnievița (cf. Fig. 2).

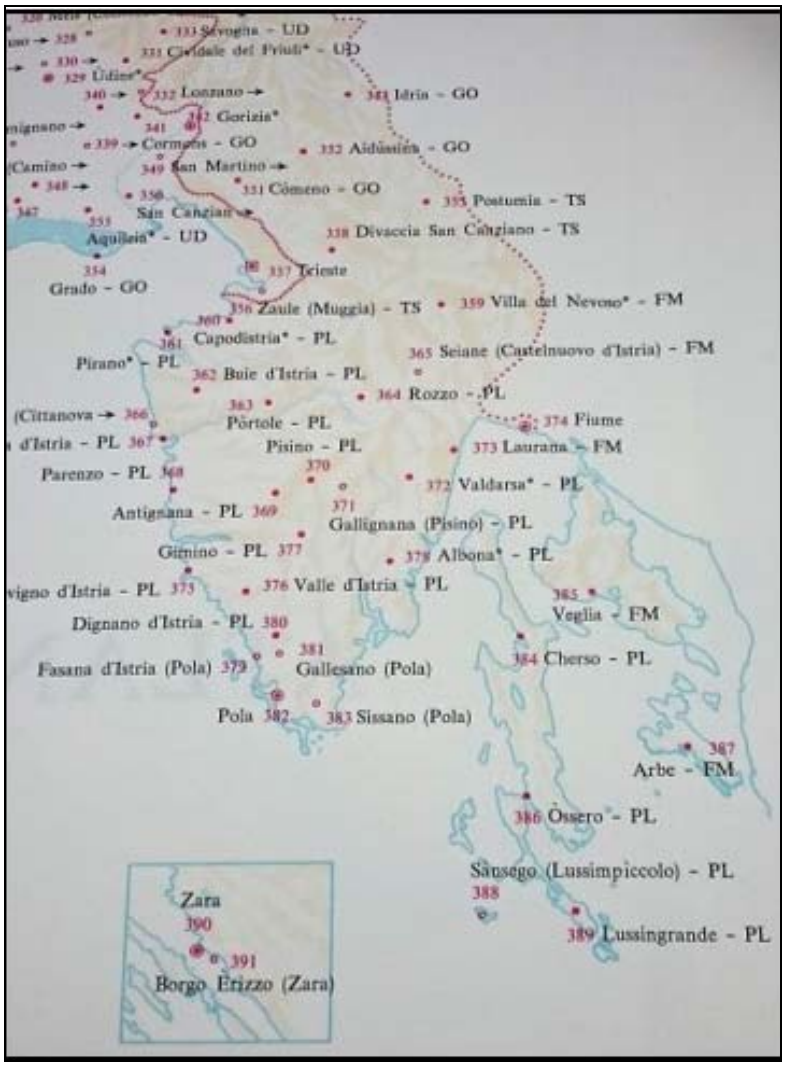

Fig. 2.

BDD-A29387 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:24 UTC)

De exemplu, repartiția geografică a datelor lingvistice pune în lumină asemănarea dintre graiul din Jeiăn şi dialectele slovene limitrofe, în timp ce graiul din Valdarsa pare a fi mai apropiat de graiurile croate. Acest lucru este evidențiat, în mod special, de formele germane pătrunse prin intermediul limbilor slave. Astfel, pe harta ‘şcoală’ (ALI vol. VIII harta 725), la Jeiăn figurează termenul german *Schule*, care, din punct de vedere geolingvistic, reprezintă vârful cel mai avansat al ariei formate de împrumutul din germană, în timp ce în graiurile din sud, din care fac parte inclusiv Suşnievița şi Bârdo, este atestat tipul *scola*, cu palatalizarea siflantei, mai mult sau mai puțin accentuată, în funcție de informator. De altfel, în localitatea Jeiân, unde, aşa cum s-a menționat, Pellis a făcut o anchetă bilingve, se poate observa înclinația informatorului către italiana standard, care iese în evidență prin răspunsul italian standard ['skwola], cu diftong [wo]. La fel de interesantă sub aspectul elementelor germane este harta 864 ‘vizitiu’, din cuprinsul volumului IX din ALI, în curs de publicare, unde unica atestare a lui *Fuhrman* este consemnată tocmai la Jeiăn (istr. ['furman]), în timp ce în altă parte, de exemplu la Suşnievița şi Bârdo (['kuʧar]), elementul german *Kutcher* a pătruns prin intermediul croatului *kučar*. O situație asemănătoare este ilustrată de harta 481 ‘pahar’ (ALI IV), unde forma din Jeiân ['ʒγlaʒu] corespunde celei din graiurile limitrofe slovene, în care cuvântul derivă din germanul *Glass*. Variantele [mi'ʒolu], din Bârdo, şi ['ʒmuʟu] şi ['ʒmuju], din Suşnievița, reflectă, în schimb, după cum rezultă dintr-o comparație cu punctele înconjurătoare, contactul cu graiurile croate, care a dus la transferul croatului *mižol*, consemnat şi în cursul anchetelor bilingve din punctele 371 (Gallignana (Pisino), 377 (Gimino), 384 (Cherso), şi al formei dialectale croate, *žmulj*, din punctele 387(Arbe –Rab), 386 (Ossero), 388 (Sansego Lussimpiccolo), 389 (Lussingrande Veli lozni). Hărta ‘săpun’ (ALI VII, h. 617) ilustrează o situație diferită, în care forma ['ʒajfa] de origine germană (germanul *Seife*, prin intermediul croatului *žajfa*) a pătruns în toate graiurile istroromâne, inclusiv în graiurile din Bârdo şi din Suşnievița, care, de data aceasta se diferențiază de graiurile limitrofe, unde s-a răspândit venetul [sa'von]. Şi în acest caz putem remarca tendința italianizantă a informatorului din Jeiăn, care foloseşte cuvântul din limba standard [sa'pone], şi nu varianta dialectală venetă. În sfârşit, în cazul hărții ‘maşină de gătit economică’ (ALI IV, harta 396), care desemnează un obiect nou pentru acea perioadă, se poate observa, nu numai în dialectele din Istria, ci şi în mare parte a Italiei de nord-est, răspândirea formei de proveniență germană, *Sparherd* (istr. [ʃpur'gjetu], [ʃpᵒɒr'hetu]).

Tendința graiului din Jeiăn de a se orienta mai degrabă către graiurile slovene, care, după cum s-a arătat, este pusă în evidență de denumirile folosite cu sensul ‘pahar’, se manifestă şi în cazul hărții ‘ploşniță’ (ALI VII h. 629) unde, pe de o parte, în punctul 365, a fost acceptat împrumutul sloven, *stenica* (istr. [ste'nitsa]), răspândit în mai multe localități înconjurătoare şi, pe de altă parte, la Bârdo, este atestată forma ['ʧinka], înregistrată şi la Dianich (2010), în ancheta desfăşurată în comunitățile de imigranți din New York, care provin din această

BDD-A29387 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:24 UTC)

localitate; este vorba de un cuvânt care provine din croatul *činka*. Acest termen revine în ancheta bilingvă din punctul 387 (Arbe –Rab),

Un alt aspect care rezultă, uneori, din analiza hărților este tendința informatorului din Suşnievița de a folosi elemente slave, probabil ca efect al contactelor mai frecvente cu celelalte varietăți lingvistice. Astfel pe harta 'toc de scris' (ALI VIII, h.735), la Suşnievița este consemnată forma slavă ['peru] (croatul *pero*) – o dovadă evidentă a slavizării exercitate prin intermediul şcolii, la care se referă Pellis–, spre deosebire de informatoarea din Bârdo, care furnizează răspunsul ['pena] (lat. PINNA), raliindu-se la restul regiunii; un alt exemplu este furnizat de harta 835 'stradă fără case/stradă cu case pe margine', şi aceasta inclusă în volumul IX din ALI, aflat sub tipar, unde la Jeiăn şi la Bârdo se continuă forma ['kᵒɑla], care provine din latinescul CALLIS, în timp ce la Suşnievița este consemnat slavul ['tsejsta]. Totuşi distribuția tipurilor lexicale nu răspunde întotdeauna unei astfel de repartiții, ci poate părea destul de variată, fiind condiționată de câmpurile onomasiologice mai mult sau mai puțin conservatoare şi de specificitățile referenților. Astfel, harta 'carte' (ALI VIII, h. 728) pune în evidență răspunsul din Jeiăn ['knuge], de origine croată, în contrast cu localitățile situate mai în sud, care au acceptat, ca şi dialectele croate, cărora le este specific termenul *libar*, tipul lexical italian venet *libro* adaptat însă la morfologia istroromână (['libru]). Un alt exemplu îl oferă harta 'oraş', tot din volumul IX din ALI, aflat sub tipar, unde formei de origine slavă ['gradu], înregistrată în Bârdo şi Suşnievița, se opune tipul romanic [ʧe'tata], păstrat la Jeiăn, care continuă latinescul CIVITATEM. În cazul denumirilor pentru 'răscruce' (ALI IX, h. 840), se constată, dimpotrivă, că termenul croat *raskrižje*, este general (istr. [ras'kriʒa], [ras'krizisʧa]). Tot diferită este şi situația reprezentată pe harta 858 'lanternă mică' (ALI 858), unde se consemnează, şi pentru graiurile istroromâne, cuvântul [fe'ralu], [fe'rᵒɒlu] atribuit, pe bună dreptate, de către Frățilă (2016) dialectelor venete şi nu italianului standard *fanale*, cum susține Neiescu (2015). După cum se vede, forma în discuție cunoaşte o largă răspândire în cea mai mare parte din Italia de nord-est, tocmai datorită influenței exercitate de veneto-venețiană, dialect de prestigiu. Regăsim un exemplu similar pe harta asociată cu denumirile jocului 'cap sau pajură' (ALI VII, h. 718), unde denumirile ['marko ma'rie] şi ['marki e ma'done], înregistrate în localitățile istroromâne, calchiază sintagma analogă din venetă, referitoare la figurile reprezentate pe cele două fețe ale monezilor folosite în timpul jocului, adică cele care circulau în timpul dominației venete, cu Fecioara Maria şi pruncul pe o față şi cu Leul Sfântului Marcu pe cealaltă. Demne de observat sunt, de asemenea, tot din punct de vedere lexical, denumirile trepiedului, cartografiate pe harta 449 (ALI V), unde tiparul de compunere, 'trei + picor' este reprodus la Jeiăn cu material autohton sub forma [treʲpi'ʧᵘore], iar la Bârdo şi Suşnievița sub forma slavă [tri'nogu].

Unele hărți se dovedesc a fi extrem de interesante sub aspect etnolingvistic. Ancheta lui Pellis avea drept scop nu numai înregistrarea datelor lingvistice, ci şi

BDD-A29387 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:24 UTC)

consemnarea faptelor de natură etnografică. În acest scop, anchetatorul folosea o serie de ilustrații pregătite cu grijă de dinainte, la care, pe parcursul anchetei, se adăugau treptat altele, pe măsură ce se descoperea concepte noi. Desena apoi în chestionar, lângă răspunsuri, imaginea care corespundea termenului şi, uneori, desenele erau completate de fotografii, care sunt valorificate şi pe hărți. Harta 'leagăn' (ALI VII, h. 679) ilustrează preocuparea pentru aspectele etnografice prin definirea mai multor tipuri de obiecte şi prin informațiile furnizate de informatori cu privire la acestea. Aici, din punct de vedere lingvistic, toate anchetele istroromâne se disting în interiorul regiunii istriene, prin păstrarea termenului autohton ['legeru], spre deosebire de restul idiomurilor din zonă, care prezintă tipurile lexicale venet şi croat. În plus, acesta este asociat la Jeiăn cu leagănul de lemn şi reprodus şi în fotografia la care se face trimitere pe hartă, în timp ce varianta lexicală ['kwofa] este folosită pentru un alt tip de leagăn, constituit dintr-un coş de răchită. În Suşnievița, dimpotrivă, forma de origine italiană ['skatula] e însoțită de precizarea, inclusă în note, că termenul denumeşte o cutie folosită ca leagăn după obiceiul celor care aparțin claselor sociale mai puțin înstărite.

În concluzie, datele culese de Ugo Pellis şi prezentate pe hărțile *Atlasului lingvistic italian* reconstituie imaginea unui dialect puternic condiționat şi influențat, de-a lungul istoriei, de dialectele înconjurătoare care s-au bucurat, în anumite momente, de mai mult prestigiu, deoarece aveau o variantă standard sau erau vehiculate de centre culturale şi politice importante. Totuşi, faptul că istroromâna a reuşit să supraviețuiască până acum, chiar şi în limitele unui idiom vorbit de un număr mic de persoane bilingve, constituie un punct bun de plecare pentru a pune în aplicare politici lingvistice adecvate, menite să împiedice dispariția acestui dialect, politici care pot să valorifice chiar documentarea lingvistică, pentru care şi anchetele *Atlasului lingvistic italian* pot juca un rol important.

BIBLIOGRAFIE

ALI = Bartoli *et alii*, *Atlante Linguistico Italiano*, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1995–.

Ascoli 1861–1877 = G. I. Ascoli, *Colonie straniere in Italia*, în *Studi critici*, Bologna, Forni, 1980 (rist. anast. Milano–Roma, 1861–77), pp. 48–79.

Biondelli 1856 = B. Biondelli, *Prospetto Topografico-statistico delle Colonie Straniere d'Italia*, in *Studii linguìstici*, Milano, p. 43–75.

Cugno–Massobrio 2010 = F. Cugno, L. Massobrio, *Atlanti linguistici della Romània*, Alessandria, Edizioni dell'Orso.

Dianich 2010 = A. Dianich, *Vocabolario istroromeno-italiano*, Pisa, Edizioni ETS.

Frățilă 2016 = V. Frățilă, *Studii istroromâne*, Bucureşti, Editura Universității. Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1995.

BDD-A29387 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:24 UTC)

Neiescu 2011 = P. Neiescu, *Dicţionarul dialectului istroromân*, Vol. I, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Neiescu 2015 = P. Neiescu, *Dicţionarul dialectului istroromân*, Vol. II, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Neiescu 2016 = P. Neiescu, *Dicţionarul dialectului istroromân*, Vol. III, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Puşcariu 1929 = S. Puşcariu, *Studii istroromâne. Bibliografie critică, listele lui Bartoli, texte inedite, note, glosare*, vol. III, Bucureşti, Editura Cultura Naţională.
Puşcariu 1968 = S. Puşcariu, *Călare pe două veacuri: amintiri din tinereţe* (1859–1906), Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1968.
Verbali delle inchieste 1995 = Lorenzo Massobrio *et al*., *Verbali delle inchieste*, voll. I–II, Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato.

LES ISTROUMAINS DANS LA GÉOLINGUISTIQUE ITALIENNE

RÉSUMÉ

Les données rassemblées par Ugo Pellis et présentées sur les cartes de *l'Atlas linguistique italien* reconstituent l'image d'un dialecte fortement conditionné et influencé, à travers l'histoire, des dialectes environnants qui jouissaient à certains moments d'un plus grand prestige parce qu'ils avaient un standard ou ont été transportés par d'importants centres culturels et politiques.

Università degli Studi di Torino
Centro Atlante Linguistico Italiano
Via S. Ottavio, 20 – 10124 Torino, Italia

BDD-A29387 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:24 UTC)